

Професійна ресоціалізація безробітного населення у соціологічному вимірі

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ

Професійна ресоціалізація безробітного населення у соціологічному вимірі

Колективна монографія

За загальною редакцією

доктора соціологічних наук, професора Туленкова М.В.
та доктора соціологічних наук, професора Чепак В.В.

ISBN 978-966-801-873-0

ВИДАВНИЦТВО
"КАРАВЕЛА"

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ

ПРОФЕСІЙНА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ БЕЗРОБІТНОГО НАСЕЛЕННЯ У СОЦІОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

Колективна монографія

*За загальною редакцією
доктора соціологічних наук, професора Туленкова М.В.
та доктора соціологічних наук, професора Чепак В.В.*

Київ
Вид-во «Каравела»
2025

УДК 316.3

П 84

*Рекомендовано до друку вченою радою факультету соціології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 10 від 22.03.2023 року)*

Рецензенти:

Клименко О.Ю., доктор соціологічних наук, професор
Романенко Ю.В., доктор соціологічних наук, професор

Автоський колектив:

В.Алещенко, д. псих.н., проф. (розділ 6); О.Безрукова, д. соц.н., доц. (розділи 32,33); В.Буткалюк, к.соц.н.(розділи 5,8,11); О.Вілкова, к.соц. н., доц. (розділи 4,23); Н.Варга, д. соц.н., проф.(розділи 27,28); А.Зарицька, к. соц.н. (розділи 19,21); Я.Зоська, д. соц. н., проф.(розділ 18); А.Кузіор, д. хаб., проф. (розділи 29,30); А.Лобанова, д-р соц.н., проф. (розділи 24,35); О.Маршавін, асп.(розділ 31); О.Могильний д. екон.н., проф.(розділи 13,16,17); Н.Патика, д. екон.н., проф.(розділи 14,15); А.Петренко-Лисак, к. соц.н., доц.(розділ 34); В.Смакота, к. соц.н. (розділи 6,9,12); М.Туленков, д. соц.н., проф. (розділи 1,2,3,20); В.Чепак, д. соц.н., проф. (розділи 22,25,26); Г.Черних, к. соц.н. (розділ 10)

П 84 Професійна ресоціалізація безробітного населення у соціологічному вимірі : Колективна монографія / За заг. ред. М.В.Туленкова, В.В.Чепак. Київ: Вид-во «Каравела», 2025. 426 с.

ISBN 978-966-801-873-0

У колективній монографії в межах системного підходу аналізуються ключові питання професійної ресоціалізації безробітного населення, зокрема, сутність, зміст, типологія, механізми, умови, засоби, методи й технології надання професійних освітніх послуг безробітним з метою їх подальшого працевлаштування на вільні робочі місця в умовах соціально-економічних змін і структурних трансформацій українського соціуму. Робота виконана у межах науково-дослідної тематики кафедри галузевої соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка за темою: «Галузева соціологія в умовах глобальних змін і суспільних трансформацій».

Призначена для науковців, викладачів, докторантів, аспірантів, студентів, працівників соціальної сфери, професійно-технічної освіти, державної служби зайнятості, а також усіх тих, хто цікавиться актуальними проблемами розвитку ринку праці й зайнятості населення та бере активну участь у професійній підготовці, адаптації, соціалізації та ресоціалізації незайнятих громадян.

УДК 316.3

© Туленков М.В., Чепак В.В., 2025

ISBN 978-966-801-873-0

© Видавництво «Каравела», 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ГЛАВА 1. РИНОК ПРАЦІ ТА ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ЯК ПОЛЕ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ БЕЗРОБІТНИХ	9
Розділ 1. Соціологічне тлумачення ринку праці та зайнятості	9
Розділ 2. Інституціоналізація ринку праці та зайнятості населення	20
Розділ 3. Новітні тенденції ринку праці та зайнятості населення	31
Розділ 4. Гендерні особливості ринку праці та сфери зайнятості	38
Розділ 5. Соціальні практики зайнятості в умовах пандемії	49
Розділ 6. Зайнятість як форма професійної ресоціалізації	54
Рис.1.1. Розподіл працездатного населення за методологією МОП	58
ГЛАВА 2. РИНОК ПРАЦІ ТА ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	63
Розділ 7. Сучасні зміни ринку праці та зайнятості населення	63
Розділ 8. Особливості стандартної та нестандартної зайнятості	66
Розділ 9. Молодь у фокусі нестандартної зайнятості на ринку праці	69
Розділ 10. Морально-етичні аспекти конкуренції на ринку праці	78
Розділ 11. Трудова міграція незайнятого населення на ринку праці	82
Розділ 12. Критерії вимірювання рівня зайнятості на ринку праці	86
ГЛАВА 3. СПЕЦИФІКА РИНКУ ПРАЦІ ТА ЗАЙНЯТОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	89
Розділ 13. Характер ринку праці та зайнятості в аграрній економіці	89
Розділ 14. Соціальні нерівності людського капіталу сільської молоді	100
Розділ 15. Карантинні обмеження зайнятості сільського населення	114
Розділ 16. Інноваційні стратегії мінімізації ризиків зайнятості селян	133
Розділ 17. Основні напрями розвитку сільських домогосподарств	157

ГЛАВА 4. ПРОФЕСІЙНА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ БЕЗРОБІТНИХ У ДИСКУРСІ СОЦІОЛОГІЧНОЇ АНАЛІТИКИ	170
Розділ 19. Ресоціалізація як засіб відтворення трудового життя.....	192
Розділ 20. Професійна ресоціалізація безробітних у науковому дискурсі....	205
Розділ 21. Мотиваційні стимули професійної ресоціалізації безробітних	228
Розділ 22. Соціологічні виміри ринку праці та зайнятості населення	239
ГЛАВА 5. ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ БЕЗРОБІТНОГО НАСЕЛЕННЯ ЯК ОКРЕМОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ГРУПИ	242
Розділ 23. Взаємодія ринку праці та системи професійної ресоціалізації. 242	
Розділ 24. Соціальні форми професійної ресоціалізації безробітних	257
Розділ 25. Соціальні механізми професійної ресоціалізації безробітних	270
Розділ 26. Поведінкові стратегії професійної ресоціалізації безробітних..	282
ГЛАВА 6. НЕФОРМАЛЬНІ ПРАКТИКИ ТРУДОВОЇ ЗАЙНЯТОСТІ ЯК ЗАСІБ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ БЕЗРОБІТНИХ	293
Розділ 27. Сутність неформальних практик трудової зайнятості	293
Розділ 28. Типологія неформальних практик трудової зайнятості	305
Розділ 29. Зарубіжний досвід неформальної зайнятості населення.....	317
Розділ 30. Інституціоналізація неформальної зайнятості населення.....	324
Розділ 31. Креативна зайнятість як засіб професійної ресоціалізації.....	346
ГЛАВА 7. ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА ЯК КЛЮЧОВИЙ ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОЇ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ БЕЗРОБІТНИХ	354
Розділ 32. Освітні послуги в системі професійної ресоціалізації	354
Розділ 33. Стратегічні вектори професійної ресоціалізації безробітних	362
Розділ 34. Якісні параметри професійної ресоціалізації безробітних	381
Розділ 35. Ефективність професійної ресоціалізації безробітних	397
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	412

центрів зайнятості в перебігу професійної ресоціалізації безробітного населення виглядає наступним чином, як зображено в таблиці 1 (див.табл.7.1).

Таблиця 7.1

Критерії оцінювання якості освітніх послуг центрів зайнятості в процесі професійної ресоціалізації безробітних	
1.Внутрішні оцінки: 1.Самооцінка тих, хто навчається (тобто безробітних) і тих, хто навчає останніх (тобто викладачів і консультантів). 2.Внутрішній моніторинг якості освітніх послуг, які надаються безробітному населенню в перебігу професійної ресоціалізації. 3.Внутрішні оцінки освітніх програм щодо надання послуг безробітним . 4.Оцінки індивідуальних досягнень безробітних, що навчалися в центрах професійно-технічної освіти.	2.Зовнішні оцінки: 1.Оцінка основних функцій центрів професійно-технічної освіти служби зайнятості. 2.Оцінювання діяльності центрів професійно-технічної освіти на рівні суспільства. 3.Оцінювання діяльності центрів професійно-технічної освіти на рівні суспільного виробництва. 4.Оцінювання діяльності центрів професійно-технічної освіти на рівні безробітного і соціального оточення (батьки, сім'я, друзі тощо).

Розділ 35. Ефективність професійної ресоціалізації безробітних

Ключовим явищем, що розглядатиметься в межах даного розділу є явище ефективності освітніх послуг центрів зайнятості, які надаються безробітним громадянам у перебігу їхньої професійної ресоціалізації. Аналіз літературних джерел показує, що поняття *ефективності* в соціальних науках пов'язують, як правило, з оцінкою досягнутого (за певний проміжок часу) рівня розв'язання центральної соціальної проблеми чи визначеної спільної мети діяльності будь-якого соціального утворення. Натомість відомий американський фахівець з управління П. Друкер вважає, що поняття *ефективності* є «вираженням рівноваги між усіма чинниками суспільного виробництва, згідно з якою забезпечується найбільша віддача за найменших зусиллях». Але таке трактування ефективності, на наш погляд, акцентує головну увагу на економічних аспектах діяльності, частково ігноруючи соціальний аспект.

При цьому науковець М. Андрющенко не безпідставно вказує на той факт, що використання поняття «*ефективність*» є «мірою певної можливості, яка виражає ціль особистості та сприяє реалізації її ідеї». Тобто *ефективність*, з точки зору науковця, є певною кількісною характеристикою відношення мети та теоретичної можливості реалізації запланованих дій[Андрющенко, 1971: с.43-47]. Водночас інший дослідник В. Волинський під «*ефективністю*» розуміє «певну ступінь готовності системи в цілому та окремих її елементів до вирішення поставлених завдань, а під *результативністю* - зовнішні прояви діяльності даної системи в цілому». Проте оцінювати *ефективність* лише за результатом діяльності системи виглядає некоректним, оскільки результат багато в чому залежить від зовнішніх умов, у яких ця система функціонує, тобто ефективність самої системи може бути усталеною, а її результат – ні [Волинський, 2000: с. 247].

Натомість український соціолог М. Туленков, дослідивши близько 20 визначень поняття *ефективності*, доходить висновку, що серед науковців нерідко відбувається ототожнення таких близьких на перший погляд термінів, як «*ефект*» і «*результат*», що, як вважає дослідник, веде до змішування сутності та змісту понять «ефективність» і «результативність». Причиною цього є однаковість таких базових термінів, як: витрати-ресурси, результати-ефекти, умови-фактори, зміни-процеси, що формують зміст цих понять і приводять фактично до їх збігу. Така ситуація, на наш погляд, є неприйнятною для оцінки ефективності соціальних об'єктів, явищ і процесів. Показовим тут є поняттйне розмежування термінів «ефект» і «результат». Перший з них означає цілеспрямовану (або спонтанну) зміну, яка прямо чи опосередковано пов'язана з певною реалізованою дією (або операцією). А під другим розуміються матеріальні чи духовні продукти, які є наслідком певних дій, пов'язаних з розвитком будь-якого соціального об'єкта, явища чи процесу.

Отже, поняття *ефективності* характеризує сукупність властивостей і параметрів розвитку соціальних об'єктів, явищ і процесів, які виражають якість організації спільної діяльності, економічність витрачання наявних ресурсів, раціональність технологій виготовлення певної продукції, або надання певної послуги, а також повноту використання обладнання та робочого часу,

продуктивність праці персоналу соціальних організацій, установ, закладів тощо. Щодо розуміння поняття *результативності*, то воно характеризує корисність і доцільність діяльності індивідів і соціальних груп, тобто конкретні результати, які задовольняють певні суспільні потреби, носіями котрих можуть бути як суспільство в цілому, так і окремі соціальні групи спільноти, організації, або конкретні особистості [Туленков,2018: с.385-390].

Слід також зазначити, що *ефективність надання освітніх послуг безробітним* центрами зайнятості має принаймні два *вектори*: 1) *економічна ефективність* (суть якої полягає в досягненні найбільших результатів за найменших витрат) та 2) *соціальна ефективність* (суть якої полягає у відповідності діяльності до господарських цілей суспільства, соціальних груп та окремої особистості). В межах даного дослідження розглядатиметься саме *соціальна ефективність* освітніх послуг центрів зайнятості, оскільки саме вона найбільшою мірою виражає рівень задоволеності попиту населення (як замовників, тобто роботодавців, так і споживачів, тобто безробітних) на освітні послуги. Адже ефективність соціальних, у нашому випадку й освітніх послуг має визначатися з точки зору всіх учасників процесу професійної ре соціалізації, зокрема: роботодавців, викладачів, безробітних працівників служби зайнятості та суспільства.

Натомість аналіз показує, що ефективність надання різних соціальних послуг, у тому числі й освітніх послуг, повинна відповідати таким основним критеріям: *по-перше*, певним процесуальним фазам, етапам або стадіям самого процесу надання освітніх послуг (тривалість, зміст, технології надання тощо); *по-друге*, задоволеністю учасників від перебігу взаємодії в рамках процесу надання освітніх послуг; *по-третє*, пошуку шляхів вирішення різних соціальних проблем, що виникли в перебігу процесу надання освітніх послуг.

Водночас ефективність освітніх послуг здебільшого розглядається як зв'язок двох взаємопов'язаних частин: *по-перше* як оцінка внутрішнього стану освітньої послуги, критерії котрого включають в себе педагогічний персонал, освітні програми за якими відбувається навчання споживачів освітньої послуги, внутрішнє та зовнішнє середовище, що визначає функціонування освітнього

закладу в соціальному середовищі, а *по-друге*, як оцінка рівня інтенсивності та характеру попиту на освітні послуги, тобто критерієм оцінки якості освітньої послуги виступає спроможність безробітних осіб, які не тільки отримали освітню послугу, але й знайшли своє місце на ринку праці в межах соціальної корисності їхньої діяльності.

Зазначена класифікація критеріїв ефективності освітніх послуг, як показав проведений аналіз, не тільки не є вичерпною, але й може бути суттєво доповненою. Причому об'єктивна оцінка ефективності освітніх послуг центрів зайнятості з професійної ресоціалізації безробітних має, на наш погляд, включати не тільки один показник – рівень працевлаштування безробітних після проходження навчання (як це було раніше за умов планової економіки), а низку різних показників, які мають велике значення як для безробітних –споживачів освітніх послуг, так і для інших учасників – проектувальників, розробників і організаторів процесу професійної ресоціалізації безробітних шляхом надання їм освітніх послуг у межах освітніх центрів служби зайнятості.

Результати соціологічного дослідження показали, що питання ефективної організації та безпосереднього надання центрами зайнятості освітніх послуг з професійної ресоціалізації безробітних є надзвичайно важливими. Це зумовлене зміною напрямів суспільного виробництва в постіндустріальному соціумі, а саме: глобалізацією економіки та ринку праці, появою нових форм і видів нестандартної зайнятості (наприклад, фріланс), збільшенням «армії» безробітних, невідповідністю рівня професійної підготовки кадрів та сучасними умовами суспільного виробництва, зростанням обсягів залучення незайнятого населення до різних форм професійного навчання та перенавчання, а також необхідністю більш раціонального використання наявних матеріальних ресурсів, у тому числі й грошових коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття

Аналіз показує, що рівень працевлаштованих безробітних, які отримали освітні послуги в центрах професійно-технічної освіти служби зайнятості, має доволі позитивну тенденцію. Починаючи з 2009 року по 2022 рік рівень працевлаштованих безробітних коливався в межах від 62% до 80%. Звичайно,

що спростовувати важливість використання цього показника при оцінюванні ефективності освітніх послуг центрів зайнятості з професійної ресоціалізації безробітних є недоцільним. Однак з нашої точки зору необхідно вести мову про обмеженість даного показника, а також про необхідність його доповнення іншими показниками, що розкривають особливості поведінкових стратегій безробітних на ринку праці. У цьому контексті вагомим показником працевлаштування безробітних є, на наш погляд, і кількість часу, необхідного для їх працевлаштування за набутим фахом, оскільки цей чинник є важливим показником ситуації на ринку праці. Так, наприклад, за даними Всеукраїнського соціологічного моніторингу, що проводився Інститутом соціології НАН України у 2008 році часова відстань до працевлаштування безробітних за фахом після проходження професійної соціалізації та ресоціалізації розподілилася наступним чином: 1) майже одразу після закінчення навчання було працевлаштовано - 62,6% незайнятих громадян; 2) через два/три місяці цей показник становив - 11,8%; 3) протягом року він складав - 9,3%; 4) через кілька років відповідно - 6,2% 5) не працювало взагалі та не працювало за набутим фахом – 10,2 безробітних.

Таке становище, на наш погляд, можна пояснити і тим, що поведінкові стратегії безробітних, які використовуються ними в перебігу професійної ресоціалізації мають різні цілі, очікування, типи і професійні спрямування. Зокрема, за критерієм конструктивності вони можуть бути конструктивними, деструктивними або транзитивними. Більше того, в процесі отримання освітніх послуг у перебігу професійної ресоціалізації, одна група безробітних використовує їх для отримання більш престижної та високооплачуваної роботи, або з метою прискорення свого працевлаштування на інноваційні робочі місця. У той час як інша група безробітних громадян – використовує їх лише для продовження терміну виплат соціальної допомоги, або для отримання інших матеріальних компенсацій від держави.

Аналіз ефективності впливу освітніх послуг з професійної ресоціалізації безробітних на формування в них конструктивних поведінкових стратегій на ринку праці вказує на наявність таких тенденцій: 1) на відсутність прямої

залежності між рівнями працевлаштування безробітних громадян після отримання освітніх послуг центрів зайнятості та рівнем загального працевлаштування зареєстрованих безробітних; 2) на залежність між рівнем працевлаштування та отриманням освітніх послуг поступово зменшується унаслідок збільшення кількості безробітних, отримувачів освітніх послуг в центрах зайнятості; 3) на незмінність інституційного зовнішнього середовища (наприклад, ситуації на ринку праці, технологій і методів працевлаштування, організаційних структур, правової бази тощо), що мінімізують взаємозв'язок між рівнем працевлаштування та кількістю безробітних, отримувачів освітніх послуг у центрах зайнятості з професійної ресоціалізації.

Підсумовуючи зазначені тенденції, слід також зазначити, що збільшення кількості безробітних, отримувачів освітніх послуг центрів зайнятості з професійної ресоціалізації має бути підкріплене ретельними методами відбору тих безробітних, які дійсно потребують професійної ресоціалізації, а також зміною зовнішніх чинників, які істотно впливають на побудову конструктивних поведінкових стратегій безробітних на ринку праці в частині підвищення рівня їх працевлаштування (зокрема, зміни трудового законодавства, впровадження активної державної політики зайнятості, розвиток соціальної інфраструктури, створення сприятливих умов для розвитку малого підприємництва тощо).

Для визначення різних чинників ефективності професійного навчання та професійної ресоціалізації безробітних доцільно, на наш погляд, більш широко використовувати різноманітні методики експертних оцінок. У рамках соціологічного дослідження протягом 2018-2022 років було проведене й експертне опитування вагомості різних чинників ефективності професійного навчання групою експертів із числа керівників і спеціалістів обласних і базових центрів зайнятості, а також викладачів центрів професійно-технічної освіти служби зайнятості кількістю 65 осіб. Результати експертного опитування подано в таблиці 7.2., із якої видно, що експерти найбільше значення щодо ефективності професійного навчання безробітних, надають *таким чинникам ефективності, як:* кваліфікаційному рівню викладацького складу та його педагогічній майстерності; наявності мотивації у безробітних до навчання; якості навчально-

методичного забезпечення та обладнання; проведенню виробничої практики на сучасних підприємствах. Значно нижчою є оцінка експертів з приводу визначення актуальних та перспективних професій, проте це пояснюється тим, що змістовна частина освітніх послуг, які надаються безробітним, базується на вимогах роботодавців щодо певних робочих місць.

Таблиця 7.2.

**Результати експертного опитування вагомості чинників
ефективності професійного навчання безробітних**

Назва чинника ефективності навчання	Коефіцієнт вагомості, %	Ранг чинника
Професійний склад викладачів, рівень їх педагогічної майстерності	15,0	1
Наявність мотивації у слухачів та учнів до навчання	14,2	2
Навчальне обладнання (лабораторії тощо), використання сучасних технічних засобів навчання	13,7	3
Проведення виробничої практики на сучасних підприємствах	13,6	4
Визначення актуальних і перспективних професій (спеціальностей) для навчання	12,4	5
Забезпечення дієвого (систематичного та об'єктивного) контролю знань учнів і слухачів	10,5	6
Зміст і структура навчальних програм, зокрема, за модульним принципом	10,4	7
Методичне забезпечення навчального процесу (методичні розробки, бібліотека), електронні посібники тощо	10,2	8

Необхідно також зазначити, що професійна ресоціалізація безробітних, як ключовий чинник активної політики зайнятості, виступає нині в якості вагомого суспільного феномену. Більше того, професійна ресоціалізація стає невід'ємним

атрибутом інноваційних змін організаційно-управлінського, технологічного, соціокультурного та соціально-економічного характеру. Адже будь-яка людина в постіндустріальному суспільстві має постійно набувати нових професійних знань, умінь і навичок, а також розширювати свій світогляд у межах трудової діяльності, яка дозволяє формувати та постійно накопичувати соціальний капітал, а також отримувати новітні професійні здатності та компетенції.

У даному контексті цілком слушною виглядає думка американського дослідника Ч. Хенді, котрий вважає, що сьогодні людина може формувати свій так званий «портфель робіт», який вбирає в себе ті види професійної зайнятості, які вона може успішно здійснювати. При цьому вчений виділяє *п'ять головних видів професійної діяльності*, три з яких не відносяться до роботи в прямому сенсі цього слова, оскільки це ті види діяльності, за котрі людина не отримує матеріальної компенсації. Серед них вчений визначає такі види трудової діяльності, як: 1) робота на ставку, яка є винагородою за використаний час; 2) робота за контрактну винагороду, яка виплачується за певний результат праці; 3) домашня робота (прибирання, приготування їжі, догляд за дітьми, виробництво певних благ в домашніх умовах); 4) безкоштовна робота (благодійність, хоббі, допомога сусідам чи родичам); 5) робота стосовно отримання знань (навчання в різних закладах освіти, або на спеціалізованих курсах, самоосвіта тощо [Хенді,2001:203- 208].

Звідси випливає, що свій «портфель робіт» є в кожній людині, але не всі люди вміють ефективно ним користуватися. Більше того, обмеження лише одним можливим видом заробітку зумовлює певні труднощі в сучасних умовах. *По-перше*, сфера зайнятості в її класичному розумінні постійно звужується (через розвиток інформаційних технологій, відбувається зменшення потреби в працівниках на виробництвах), що веде до втрати можливостей долучитися до тієї групи працівників, які будуть необхідними певному підприємству. *По-друге*, збільшення ринкової конкуренції формує таку соціальну ситуацію, за якої навіть висококваліфікованим фахівцям важко конкурувати з молодими кадрами, що впливає на зменшення періоду трудової кар'єри (на думку Ч. Хенді – цей вік близько 45 років).

Таким чином, спираючись на результати багатьох соціологічних досліджень та власних наукових розвідок, можна зробити висновок про те, що освітні послуги центрів зайнятості з професійної ресоціалізації, які отримують громадяни істотно розширюють їхній «портфель робіт» і тим самим суттєво збільшують вибірковість ефективної трудової зайнятості. Більше того, заслуговує на увагу й той факт, що в центрах професійної освіти служби зайнятості існує продуктивна практика організації професійного навчання безробітних, у перебігу котрого вони розробляють та реалізують бізнес-план своєї власної справи (або певної бізнес-організації). Після захисту даного бізнес-плану служба зайнятості інвестує безробітним певний стартовий капітал для реалізації свого бізнес-проекту. По суті, такий напрям роботи служби зайнятості стимулює перш за все самозайнятість безробітних, надає їм можливість реалізувати себе в певній сфері підприємницької діяльності, а також створює відповідні умови для вільного користування своїм власним часом.

Визначення шляхів підвищення ефективності освітніх послуг центрів зайнятості з професійної ресоціалізації безробітного населення має, на наш погляд, базуватись, з одного боку, на порівняльному аналізі статистичних даних Державної служби зайнятості України, а з іншого боку, на даних соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України та численних соціологічних розвідках провідних соціологічних центрів і відповідних соціологічних лабораторій вищих навчальних закладів України.

Розглядаючи динаміку кількості незайнятого населення, що проходили професійне навчання в період з 2018 по 2022 роки, можна спостерігати помітну тенденцію до збільшення ступеня охопленості безробітних освітніми послугами центрів професійно-технічної освіти служби зайнятості: 8,4% у 2012 році в порівнянні з 12,1% у 2022 році. Зростання охопленості безробітних освітніми послугами вказує, з однієї сторони, на підвищення ефективності освітніх послуг центрів зайнятості в перебігу професійної ресоціалізації безробітних, а з іншої сторони, на необхідність підвищення якісного рівня охоплення даними послугами усіх незайнятих громадян. Поряд із цим, ефективність професійної ресоціалізації безробітних залежить також від особливостей вітчизняного ринку

праці та активної позиції на ньому державної служби зайнятості, а також від збалансованості взаємодії ринку праці та ринку освітніх послуг. З цього приводу українські дослідниці Т. Заєць і Г. Краєвська досить слушно зазначають, що « під ефективністю професійного навчання слід розуміти співвідношення між додатковими економічними і соціальними перевагами (що виникають від продуктивного використання трудового потенціалу тих осіб, які пройшли професійне навчання) та сукупними витратами на навчання» [Заєць, Краєвська, 2020: с.58-62].

Погоджуючись із зазначеною позицією дослідників, необхідно все ж таки визначити ключові чинники, які істотним чином впливають на підвищення рівня ефективності професійної ресоціалізації безробітних. При цьому аналіз показує, що на етапі формування незалежної системи професійного навчання незайнятого населення основним критерієм ефективності вважався стан підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації. Саме цей критерій, на думку багатьох дослідників, сприяв зростанню обсягів національного доходу, підвищенню конкурентності безробітних на ринку праці та забезпечував продуктивну зайнятість населення [Савченко, 1996: с.7-8].

Проте, за такої ситуації виникала проблема розпорошення впливу освітніх послуг, що отримують безробітні на зміну обсягів валового національного доходу. У даному контексті досить продуктивною виглядає думка іншого українського дослідника проблем зайнятості Ю. Маршавіна, який виділяє *три групи* таких чинників, які є головними в перебігу надання ефективних освітніх послуг з професійної ресоціалізації безробітних: 1) *перша група* – це зовнішні чинники стосовно учасників навчального процесу, які можна схарактеризувати в якості організаційних чинників, оскільки вони реалізуються на загальнонаціональному рівні засобами державної влади у сфері освіти та соціальної політики; 2) *друга група* - це соціально-психологічні чинники, які спрямовані на формування в безробітних мотивації до праці, а також до отримання освітніх послуг з професійної ресоціалізації; 3) *третья група* - це навчально-технологічні чинники, котрі містить у собі низку показників для вимірювання рівня професійоналізму викладачів, організаційно-методичного

забезпечення та ефективної реалізації усього процесу професійного навчання безробітного населення [Маршавін,2005: с. 63–67].

Питанню ефективного регулювання професійного навчання безробітних з боку держави присвячена низка робіт вітчизняного науковця В. Савченко, який визначає найбільш гострі аспекти даної проблеми: *по-перше*, професійна ресоціалізація безробітних за допомогою освітніх послуг є найбільш ефективною формою зайнятості населення; *по-друге*, освітні послуги центрів зайнятості спрямовані на виконання певних функцій, спрямованих на вирішення широкого кола соціально-економічних питань; *по-третє*, освітні послуги забезпечують підвищення конкурентоспроможності безробітних на ринку праці, зміну їхнього соціального статусу, розвиток трудових ресурсів, відтворення робочої сили, реалізацію активної політики зайнятості населення; *по-четверте*, професійне навчання безробітних є певним засобом узгодження соціально-професійної структури українського суспільства з потребами, що викликані ринком праці; *по-п'яте*, освітні послуги центрів зайнятості виступають в якості вагомого чинника розвитку економіки країни [Савченко, 2004: с. 12–18].

Звідси випливає, що система професійного навчання безробітних повинна стати не тільки об'єктом системного державного управління та регулювання з боку держави, але й спеціального органу останньої в особі Державної служби зайнятості на центральному, регіональному та місцевому рівні. Доповнюючи думку української дослідниці Л. Криницької, видається цілком важливим визначити базові принципи, що лежать в основі ефективності соціальних послуг центрів зайнятості. Серед них найголовнішими, на наш погляд, є *такі*:

1) добровільність проходження освітніх послуг центрів зайнятості з професійної ресоціалізації, а також залучення до них максимальної кількості безробітних із врахуванням причин втрати ними роботи на структурному та регіональному рівнях;

2) відповідність професійного перенавчання суспільним вимогам та державним стандартам, а також зв'язок професійної ресоціалізації з ринковими перетвореннями, розвитком різних типів зайнятості та форм власності;

3) орієнтація професійної ресоціалізації безробітних на перспективні форми і напрями трудової діяльності, які відповідають активному попиту на ринку праці;

4) підтримання тісного взаємозв'язку системи професійної ресоціалізації безробітних із системою неперервної освіти, а також стимулювання безробітних до формування «портфелю робіт» у процесі отримання освітніх послуг центрів зайнятості з професійної ресоціалізації;

5) подальше працевлаштування безробітних, які пройшли професійне перенавчання через задоволення попиту на ринку праці та вимог роботодавців, а також сприяння розвитку серед безробітних підприємницької діяльності та стимулювання їхньої самозайнятості [Криницька, 2002: с.81-90].

Водночас результати соціологічного дослідження висвітлили й такий аспект ефективності професійної ресоціалізації незайнятого населення, як удосконалення науково-методичного супроводу власне самого процесу надання освітніх послуг центрів зайнятості в контексті повернення безробітних до активної трудової діяльності шляхом їх працевлаштування на прийнятні роботи місця, що забезпечать їм та їх родинам відновідні соціальні гарантії для життєдіяльності в умовах ринкового суспільства. У цьому сенсі продуктивною виявляється позиція українського соціолога М.Судакова, який серед умов ефективності активної політики зайнятості та її складової - освітніх послуг, що надаються безробітним у перебігу їх професійної ресоціалізації називає, зокрема, такі умови:

1) удосконалення існуючого законодавства з приводу зайнятості населення, яке має базуватись на посиленні впливу активної державної політики зайнятості та застосування випереджальних заходів запобігання безробіттю;

2) удосконалення моделі державної регіональної політики зайнятості, в напрямку впровадження цільових регіональних та місцевих програм активної політики зайнятості, з урахуванням стратегічних пріоритетів, особливостей регіональних та локальних ринків праці;

3) збільшення можливостей продуктивної зайнятості, стимулювання розвитку малого підприємництва і самозайнятості, в першу чергу, молоді до 28 років та осіб з інвалідністю;

4) необхідність посилення підтримки зайнятості кваліфікованої частини трудового потенціалу у сферах діяльності, які пов'язані з науково-технічним прогресом та використанням прогресивних технологій;

5) активізація соціального діалогу на ринку праці та регулювання ризиків соціально-трудова конфліктів, забезпечення соціальної відповідальності роботодавців та посилення ролі профспілок у сфері захисту прав найманих працівників;

6) соціальна результативність та функціональна ефективність державної служби зайнятості, на сучасному етапі, повинна підтримуватись постійним удосконаленням існуючих та пошуком нових форм та засобів впливу на ринок праці [Судаков,2013: с.51–56].

Зазначені умови, на нашу думку, є вкрай важливими для підвищення рівня загальної ефективності професійної ресоціалізації безробітних громадян, але вони так би мовити, охоплюють інституціональний або загальнодержавний рівень. У той же час, необхідно брати до уваги й проблему ефективної організації професійного навчання центрами зайнятості та їх взаємодії з іншими навчальними закладами та центрами професійної підготовки безробітних. Для цього необхідно істотно покращити взаємодію центрів зайнятості з усіма соціальними партнерами, серед яких основними є роботодавці та профспілки. Водночас Державна служба зайнятості має постійно відслідковувати динаміку руху робочої сили на ринку праці та забезпечувати цією інформацією не тільки Центральні органи державної влади та їх структури на місцях, але й соціальні служби, навчальні заклади та широку громадськість, особливо, інформацією стосовно реального попиту на працівників певних спеціальностей, перспектив розвитку ринку професій, а також прогнозом щодо конкретного попиту на певних фахівців в майбутньому.

У перебігу підвищення рівня ефективності освітніх послуг з професійної ресоціалізації безробітних одну з ключових ролей мають відігравати й заходи

активної соціальної політики держави стосовно трудової зайнятості населення працездатного віку. Погоджуючись з думкою відомого українського соціолога В. Судакова вважаємо, що активна соціальна політика - це не тільки реалізація поточного управління різноманітними сферами суспільного життя, в тому числі й управління зайнятістю населення, як вважалося в соціально-гуманітарних науках. Однак проведений аналіз показує, що поняття активної соціальної політики держави є набагато ширшим, оскільки воно включає в себе, окрім соціально-управлінської діяльності, ще й певний цілеспрямований організуючий та регулюючий вплив держави і суспільства, спрямований на вирівнювання та пом'якшення ситуацій, що виникають в суспільстві з приводу поділу різноманітних матеріальних і духовних благ [Судаков, 2009: с. 8–10]. Тобто, освітні послуги центрів зайнятості повинні не лише здійснювати свою пряму функцію (надання знань, формування вмінь і навичок), але й бути спрямованими на корекцію складного соціального стану безробітного та зменшення негативних наслідків, пов'язаних із втратою роботи.

Проведений аналіз показав, що нині в Україні відбувається збільшення кількості осіб, залучених до процесу професійної ресоціалізації засобами освітніх послуг центрів зайнятості. Для самих безробітних ці послуги є певними засобами, за допомогою котрих стає можливим підвищення рівня знань, умінь і навичок з певних професій, а також не тільки формування та повторна зміна (за необхідності) індивідуальної мотивації до праці, але й практичне використання тих особистих якостей, що були здобуті безробітними в перебігу їх первинної професійної соціалізації. Це дає підстави для висновку про те, що кореляція між кількістю осіб, які отримували освітні послуги центрів зайнятості з професійної ресоціалізації поступово зменшується при досягненні 15% показника.

Проте, такий висновок зовсім не означає, що необхідно скорочувати кількість осіб, які мають бажання та можливість пройти професійну ресоціалізацію. Скоріше на державному рівні варто переглянути структуру та програми професійної підготовки та перепідготовки незайнятого населення, за якими відбувається професійне навчання. Тому у перебігу підвищення ефективності професійного навчання безробітних за направленням служби

зайнятості великого значення набуває проблема визначення та постійного оновлення показників і критеріїв оцінювання діяльності Державної служби зайнятості та центрів професійно-технічної освіти безробітних, які входять до організаційної структури управління останньої.

Варто також зазначити, що довгий час питання ефективності діяльності Державної служби зайнятості, а також і ефективності самих освітніх послуг щодо професійної соціалізації та ресоціалізації незайнятого населення не знаходили свого відображення в спеціальній науковій літературі. Ефективність служби зайнятості та її центрів професійно-технічної освіти вимірювалася лише кількістю осіб, охоплених послугами останніх. Проте, як показав аналіз, такий традиційний підхід є занадто обмеженим, оскільки він концентрується лише на кількісних параметрах, нехтуючи при цьому вкрай важливими соціально-психологічними характеристиками безробітних, які знаходяться в прямій залежності від тривалості безробіття, специфіки обраної поведінкової стратегії на ринку праці, умов працевлаштування тощо.

Це вказує на той факт, що існуюча національна система професійної ресоціалізації безробітних потребує суттєвих змін як у плані змісту і методів професійного навчання, так і в самій структурі професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації незайнятих громадян, що сприятиме не тільки досягненню продуктивної зайнятості населення працездатного віку, але й активному стимулюванню підприємницької ініціативи та самозайнятості безробітних, що є вкрай актуальним чинником у сучасних умовах воєнного стану, а також переходу українського суспільства до постіндустріальної стадії свого подальшого соціально-економічного розвитку.